

Opole, 20 stycznia 2025r.

dr hab. Edyta Szafranek-Stefaniuk, prof. UE
Wydział Gospodarki Przestrzennej
i Transformacji Regionów
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Recenzja
pracy doktorskiej mgr Małgorzaty Grodzickiej-Kowalczyk
pt. „Ekonomia cyrkularna w rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast”
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Aleksandry Nowakowskiej, prof. UŚ
i promotorki pomocniczej dr Agnieszki Rzeńcy

1. Uwagi ogólne

Rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Grodzickiej-Kowalczyk została przygotowana na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Obejmuje ona 334 strony tekstu, w który włączono 31 tabel, 5 rysunków, 12 wykresów i 8 fotografii. Na całość pracy składają się: Spis treści, Wprowadzenie, sześć tematycznych rozdziałów, Zakończenie, 5 załączników, spisy rzeczy (rysunków, tabel, wykresów, fotografii, bibliografii oraz dokumentów i raportów). Bibliografia liczy 279 pozycji prac naukowych, a dodatkowo wykazano 26 pozycji w kategorii dokumenty i raporty.

Recenzja pracy doktorskiej ma na celu stwierdzenie, czy stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Doktorantki w dyscyplinie ekonomia i finanse, a także umiejętności prowadzenia samodzielnie pracy naukowej.

2. Ocena koncepcji i metodyki pracy doktorskiej – cele pracy, pytania badawcze oraz metody badań

Wybór tematyki rozprawy doktorskiej uznaję za prawidłowy, wpisujący się w problematykę ekonomii miejskiej, a także trafny z perspektywy współczesnych potrzeb badawczych i wdrożeniowych. Gospodarka cyrkularna (in. gospodarka obiegu zamkniętego) polegająca na wykorzystywaniu dostępnych zasobów w sposób racjonalny, powinna

gwarantować zaspokajanie bieżących potrzeb mieszkańców, a także tworzyć warunki do zapewnienia bezpiecznego środowiska do życia i rozwoju dla następnych pokoleń. Implementacja zasad gospodarki cyrkularnej w kontekście miejskim, w tym poprzez proces rewitalizacji, stanowi wyzwanie zarówno dla władz lokalnych, jak i społeczności miejskiej, a zakładane ustalenia teoretyczno-poznawcze, jak i metodyczne oraz aplikacyjne recenzowanej pracy mogą przyczynić się do podniesienia poziomu świadomości na temat korzyści płynących z gospodarki cyrkularnej oraz sposobów, dzięki którym może być ona skutecznie realizowana. Biorąc pod uwagę przedmiotowy zakres badań, w tym interdyscyplinarność omawianej tematyki, należy uznać, że rozprawa doktorska stanowi wartościowe opracowanie, porządkujące dotychczasowy stan wiedzy naukowej i dostarczające nową wiedzę niezbędną dla współczesnej gospodarki miejskiej.

Koncepcja rozprawy ma charakter typowy dla prac doktorskich i jest prawidłowa, przy czym nie zawiera hipotezy (ani tezy). Uważam to za mankament, gdyż w pracy doktorskiej istotne znaczenie ma hipoteza (bądź teza), a prowadzone badania powinny dążyć do weryfikacji jej trafności. W recenzowanej pracy zdefiniowane natomiast zostały: cel główny, który został zdekomponowany łącznie na sześć celów szczegółowych, w tym: cztery cele poznawcze, jeden cel metodologiczny i jeden praktyczny. Ponadto sformułowanych zostało siedem pytań badawczych.

Cel główny obejmuje dwa aspekty, tj. ocenę stanu i ocenę możliwości wdrażania rozwiązań z zakresu ekonomii cyrkularnej w ramach procesów rewitalizacji w wybranych polskich miastach. Został sformułowany poprawnie i nie budzi zastrzeżeń. Z kolei w odniesieniu do sformułowania kilku celów szczegółowych mam pewne wątpliwości, tj.

- Cel szczegółowy 1 – *„Identyfikacja przyczyn i efektów degradacji polskich miast w kontekście możliwości zastosowania rozwiązań z zakresu ekonomii cyrkularnej”* – nie jest sformułowany zrozumiale, gdyż określenie *degradacji* jest nazbyt ogólnym, a ponadto nie jest oczywiste czego dotyczy ów kontekst (identyfikacji przyczyn i efektów, czy tylko efektów jako warunków, w jakich miałyby być wprowadzane rozwiązania z zakresu ekonomii cyrkularnej);
- Cel szczegółowy 2 – *„Inwentaryzacja działań i projektów z zakresu ekonomii cyrkularnej realizowanych na obszarach rewitalizacji w Polsce”* – celem pracy nie powinna być *„inwentaryzacja”*, gdyż jest to jedna z metod badań, która w założeniu prowadzi do jakiegoś celu, np. zebrania informacji na dany temat, ich aktualizacji, systematyzacji, porównania, klasyfikacji itd. Ponadto nieprecyzyjnie określono obszar

badawczy – jako obszar rewitalizacji, natomiast badania dotyczą tylko obszarów rewitalizacji w miastach (i to wybranych);

- Cel szczegółowy 3 – „*Identyfikacja stanu wiedzy i świadomości dotyczących ekonomii cyrkularnej i możliwości jej wdrażania w rewitalizacji*” – nie jest wiadome czyj stan wiedzy i świadomości będzie identyfikowany;
- Cel szczegółowy 6 – „*Opracowanie pakietu rekomendacji dotyczących prowadzenia cyrkularnej rewitalizacji*” – zastosowano uproszczenie pisząc o cyrkularnej rewitalizacji. Zgodnie z tematem pracy i jej celem głównym te rekomendacje powinny dotyczyć rozwiązań z zakresu cyrkularnej gospodarki w procesie rewitalizacji miast.

Pozostałe cele szczegółowe są poprawnie sformułowane zarówno w zakresie merytorycznym, jak i konstrukcji redakcyjnej.

W dalszej części wskazano pytania badawcze, które pod względem logiki oraz ich powiązania z celami szczegółowymi i tematem pracy oceniam pozytywnie. Jednak w przypadku trzeciego pytania zalecam jego korektę, gdyż w brzmieniu „*Czy przedstawiciele ...*” dostarcza wiedzy tylko dwuwariantowej – tak lub nie. Korekty wymaga także pytanie szóste, w którego zapisie użyto sformułowania „*cyrkularność rewitalizacji*”, które jest uproszczeniem lub tzw. skrótem myślowym, ponieważ problem badawczy dotyczy cyrkularnej ekonomii w rewitalizacji, a nie cyrkularnej rewitalizacji. Jest to analogiczna sytuacja jak w przypadku celu szóstego.

Kolejny element wyjaśniający koncepcję pracy stanowi część zatytułowana *Metody i narzędzia badawcze, źródła informacji* (s. 17–21). Jest to stosunkowo obszerny fragment, w którym w sposób opisowy przedstawiono zastosowane podejścia i procedury badawcze wraz z odniesieniami ich zastosowania do potrzeb prowadzonych badań. Nie zostały one jednak w czytelny sposób ustrukturyzowane, ponadto nie określono prawidłowo jakie metody, a w ich ramach techniki i ewentualnie narzędzia zastosowano w toku badań. Z treści tej części wynika, że w części teoretycznej pracy zastosowano: „*metodę jakościową – przegląd literatury*” (s. 17), w tym: *studia literaturowe i krytyczną analizę danych zastanych* (s. 17), *analizę uwarunkowań planowania i prowadzenia procesu rewitalizacji* (s. 18), *studia przypadków* (s. 18), *analizę porównawczą* (s. 18). Z kolei w części empirycznej – jak stwierdza Doktorantka „*metody jakościowe uzupełniono o badania o charakterze ilościowym*” (s. 18) i w dalszej części tekstu wymienia: *analizę treści dokumentów* (s.18), *inwentaryzację działań z zakresu ekonomii cyrkularnej* (s.19) , *wywiady pogłębione (IDI)* (s. 20), *audytoryjne badania ankietowe* (s. 20), a dodatkowo opracowano autorską metodykę określenia stopnia cyrkularności rewitalizacji badanych miast (s. 20). Zaprezentowany wykaz

wskazuje, że Doktorantka próbując „wymienić” metody badań zamiennie stosowała pojęcia metoda, technika i narzędzie badań, lub ich nie rozróżniała, co należy uznać za błąd. Uważam, także, że ta część pracy jako element Wprowadzenia jest zbyt obszerna, gdyż oprócz wyjaśnienia celu zastosowania określonej metody lub techniki badań wskazywano także na efekty jej zastosowania. Ten aspekt przeniosłabym do podsumowania rozprawy. Jednocześnie z punktu widzenia potrzeb wyjaśnienia metodyki badań jest ona nazbyt ogólna i nie zawiera żadnych odniesień do źródeł dotyczących metodologii badań bądź przykładów zastosowania wybranych metod i technik w badaniach dotyczących podejmowanych zagadnień. W tej części nie zostały również jednoznacznie, czytelnie wskazane źródła informacji. Wzmianki o nich są rozproszone i niejako wynikają z opisu zastosowanych technik badań. Nie uzasadniono wyboru źródeł informacji i w tej części nie wskazano okresu badawczego, z którego pochodzą. Dobrym rozwiązaniem, porządkującym podstawowy zakres informacji na temat metodyki i ułatwiającym zrozumienie założeń oraz toku badań byłoby opracowanie schematu, wskazującego przyporządkowanie celów i pytań badawczych do poszczególnych etapów oraz metod badania. Zasadne byłoby opracowanie odrębnego rozdziału dotyczącego metodyki badań, co ułatwiłoby - również Doktorantce - osadzenie uzyskanych wyników badań empirycznych, a zwłaszcza ich interpretację, w świetle tradycji metodologicznej oraz w odniesieniu do wybranego paradygmatu nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse. Niezależnie od wskazanych mankamentów dobór metod oraz technik badań jest odpowiedni do realizacji celów podjętego badania. Całość postępowania badawczego jest oryginalnym podejściem, dającym podstawy do zgromadzenia wyczerpującego zasobu informacji objaśniających problem badawczy.

Wnikliwie i zrozumiale, w sposób nie budzący zastrzeżeń omówiono zakres przestrzenny badań, wskazując kolejne kroki w procedurze wyboru miast stanowiących obiekty badawcze. Zarówno dobór grupy miast, jak i szczegółową procedurę wyboru jednostek spośród nich, realizowaną w ośmiu etapach, oceniam pozytywnie i uważam, że wybrane miasta stanowią wystarczającą populację, aby uogólnić uzyskane wyniki analiz i sformułowane wnioski z badań. Wizualizację tego procesu przedstawioną na Wykresie 1 można byłoby wzbogacić o podanie liczby miast kwalifikowanych do badania we wszystkich etapach (podano tylko w etapach 6-8).

Reasumując tę część recenzji stwierdzam, że przyjęty sposób konceptualizacji pracy jest poprawny. Wskazane deficyty, z których jako kluczowe uznaję brak hipotezy (lub tezy) oraz nieczytelny opis metodyki i źródeł badań, nie obniżają oceny koncepcji badań, lecz wpływają niekorzystnie na jej czytelność.

3. Ocena struktury i merytorycznej zawartości rozprawy

Recenzowana praca ma charakter monograficzny, stanowi obszerne teoretyczno-empiryczne opracowanie, którego ramy i zarys struktury przedstawiono w *Uwagach ogólnych* niniejszej recenzji.

W strukturze rozprawy można wyodrębnić następujące płaszczyzny rozważań: teoretyczną (rozdziały 1, 2) oraz empiryczną (rozdziały 4, 5 i 6), natomiast w rozdziale trzecim oba aspekty się przenikają wskazując zastosowanie cyrkularnych rozwiązań w konkretnych studiach przypadku. Układ treści jest logiczny, praca stanowi spójną całość, podział treści jest proporcjonalny i zgodny z tytułami rozdziałów. Szczegółowe uwagi i propozycje korekt w zakresie układu treści przedstawione zostały w dalszej części recenzji.

Rozprawę rozpoczyna *Wprowadzenie*, którego treść odzwierciedla koncepcyjną sferę prezentowanych badań – ocenioną w poprzednim punkcie recenzji. Wprowadzenie, jako element struktury rozprawy jest prawidłowo skomponowane, zawiera oczekiwane treści dające podstawy do zrozumienia tematyki oraz założeń badań i motywów jej podjęcia.

Rozdział pierwszy dotyczy teoretycznego ujęcia ekonomii cyrkularnej w procesach rozwoju miast. Punktem wyjścia do rozważań naukowych jest szeroko rozumiana ekonomika środowiska i zasobów naturalnych. W tej części rozprawy przedstawiono ewolucję podejścia do wykorzystania zasobów naturalnych w gospodarce, rozpoczynając od paradygmatu gospodarki linearnej, przechodząc do gospodarki obiegu zamkniętego i ekonomii cyrkularnej. Najważniejsze, z punktu widzenia koncepcji badań są podrozdziały 1.3 *Istota ekonomii cyrkularnej* i 1.4. *Ekonomia cyrkularna w rozwoju miast*. Ekonomię cyrkularną zdefiniowano w podrozdziale 1.3.1 *Geneza ekonomii cyrkularnej*, a w kolejnym, tj. 1.3.2 omówiono różnorodność podejść i koncepcji ekonomii cyrkularnej. Nie wykazano jednak, czy pojęcia ekonomia cyrkularna i gospodarka obiegu zamkniętego są w istocie tożsame, czy Doktorantka je rozróżnia, a jeśli tak to w jakim zakresie. Jest to istotne, gdyż pojęcie gospodarka obiegu zamkniętego jest bardzo często przywoływane, zarówno w teoretycznej, jak i empirycznej części rozprawy, w tym w Zakończeniu: cyt. „*Rozwój strategii cyrkularnych, takich jak gospodarka o obiegu zamkniętym*” (s. 270). Dlatego zasadne byłoby jednoznaczne określenie relacji między tymi pojęciami w rozdziale 1. Warto byłoby także wskazać, w jaki sposób Autorka definiuje gospodarkę cyrkularną, które z omawianych podejść stosuje w badaniach i dlaczego. Poprawy czytelności wymaga również podrozdział 1.3.3 *Istota i zakres strategii cyrkularnych*. Punktem wyjścia powinno być wyjaśnienie czym są strategie cyrkularne, czego w treści tej części pracy zabrakło. Doktorantka przedstawia gospodarkę obiegu zamkniętego

jako mającą potencjał do uznania jej za taką strategię (cyt. „*gospodarka o obiegu zamkniętym jest uznawana za wysoce skuteczną strategię*” (s. 60)), a w końcowej części tego podrozdziału stwierdza: „*Powyższe strategie okazują się kluczowe dla gospodarki o obiegu zamkniętym w miastach...*”(s. 61). Ponadto w tym podrozdziale podjęte są wątki cyrkularnych systemów oraz cyrkularnej transformacji. Znowu rodzi się pytanie czym jest cyrkularny system, cyrkularna transformacja i jakie są relacje pojęciowe między nimi, a cyrkularną strategią. Ostatnią część pierwszego rozdziału stanowi podrozdział 1.4 *Ekonomia cyrkularna w rozwoju miast*. Ta część pracy została opracowana w sposób zrozumiały, kompletny i wyczerpujący, a nawet w pewnym stopniu wyjaśniający uprzednio pojawiające się wątpliwości terminologiczne.

Kolejny rozdział – drugi (2) również o charakterze teoretycznym dotyczy procesu rewitalizacji, a w jego ramach wyodrębnione zostały cztery podrozdziały tj. 2.1. *Problemy degradacji miast*, 2.2. *Istota procesów rewitalizacji*, 2.3. *Uwarunkowania realizacji procesów rewitalizacji w Polsce*, 2.4. *Możliwości wdrażania rozwiązań z zakresu ekonomii cyrkularnej w rewitalizacji polskich miast*. Zakres omawianych zagadnień na temat rewitalizacji jest odpowiedni do przyjętego problemu badawczego i wystarczający, a ich warstwa poznawcza jest kluczowa dla rozwiązania tegoż problemu. Jednakże przedstawiane treści w niewystarczającym stopniu mają odniesienia do źródeł literaturowych. W całym rozdziale, a przede wszystkim w podrozdziałach 2.1 – 2.3 zdarza się, że przytaczane są konkretne stwierdzenia, treści systematyzujące wiedzę o rewitalizacji, fakty czy przykłady działań rewitalizacyjnych bez podania źródła. Nie jest więc jasne, czy tego typu fragmenty pracy przedstawiają autorskie ustalenia bądź rozważania Doktorantki, czy zostały wprowadzone do dorobku naukowego przez innych badaczy. Jako przykłady można wskazać tekst zawarty między 10 a 29 wersem na stronie 81; 5 a 30 wersem na stronie 88, 5 a 3 wersem na stronach 93-94, 1 a 3 wersem na stronie 95. Wydaje się, że we wskazanych fragmentach, ale także innych w całym rozdziale, brakuje odniesień do wielu źródeł, które wykazano w spisie bibliografii. Pozycji dotyczących rewitalizacji, do których nie wskazano odwołań w tekście rozprawy, a wykazano w Bibliografii jest 23, w tym prace należące do kanonu polskiej literatury naukowej, m. in.: Billert (2004), Kozak (2014), Kozłowski i in. (2010), Kozłowski i Wojnarowska (2011), Lorens (2009a, 2009b, 2016, 2019), Noworól (2010), Noworól i Noworól (2017), Pancewicz i in. (2021), Parysek (2016), Strzelecka (2011), Ziobrowski i Domański (2010). Ważny z punktu widzenia realizacji celów pracy jest podrozdział 2.4, w którym w sposób staranny i wyczerpujący przedstawiono rozwiązania, które mogą być uznane za cyrkularne i mogą stanowić istotne ogniwa w procesie rewitalizacji miast.

Dyskusyjna w tej części pracy jest treść tabeli 4 ujęta w kolumnie pt. Działania cyrkularne możliwe do realizacji. W mojej opinii przedstawiony wykaz nie prezentuje „działań cyrkularnych”, lecz działania na rzecz kształtowania cyrkularnych rozwiązań w procesie rewitalizacji.

Pomimo wskazanych błędów w rozdziale drugim, jego układ treści, czytelność oraz ukierunkowanie rozważań i systematyzowanie podejmowanych wątków oceniam pozytywnie. Logika całego rozdziału jest dostosowana do realizacji założeń badawczych. Ta część pracy stanowi płynne wprowadzenie do kolejnego rozdziału.

Rozdział trzeci (3) jest prezentacją zastosowania rozwiązań cyrkularnych w miastach w trzech krajach: Holandii, Wielkiej Brytanii i Szwecji. Kompozycja całego rozdziału składającego się z trzech podrozdziałów jest schematyczna, gdyż każda część dotyczy tej samej tematyki, tj. uwarunkowań wdrażania ekonomii cyrkularnej, przykładów takich wdrożeń i wniosków z nich płynących, ale w odniesieniu do jednego z wybranych krajów. Dobór krajów do analizy jest uargumentowany i wydaje się słuszny. Zobrazowano na ich przykładzie różnorodność podejść do rozwiązań cyrkularnych w sferze planowania i rozwoju miast, co stanowi tło, zarówno do badań, jak i ewentualnych wdrożeń w polskich miastach. Wartościową częścią wynikającą z tych analiz są wnioski zaprezentowane w ostatniej części każdego z podrozdziałów. Dają one podstawy do porównania sposobów i zakresu wdrażania cyrkularnych rozwiązań w rewitalizacji miast w analizowanych państwach, a zarazem mogą być inspiracją dla wdrożeń w miastach w Polsce. Zasadnym byłoby opracowanie tych wniosków w zbiorczej formule porównawczej, przy czym należałoby opracować jednolite kryteria takiego porównania. Sugerowałabym zastosowanie takiego podejścia np. podczas kontynuacji badań nad problematyką wdrażania rozwiązań z zakresu ekonomii cyrkularnej w procesie rewitalizacji lub planowania i rozwoju miast.

Kolejną część procesu badawczego stanowiła analiza przyczyn oraz degradacji obszarów w wybranych miastach w Polsce. Zakres tej analizy przedstawiono w rozdziale czwartym (4), w ramach którego wyodrębniono osiem podrozdziałów, z których każdy dotyczył sytuacji w jednym z badanych miast, a dodatkowo usystematyzowane wyniki analizy zaprezentowano w dziewiątym podrozdziale pt. Podsumowanie. Układ całego rozdziału jest schematyczny, aczkolwiek zapewnia czytelność i przejrzystość wywodów. Wartościowym elementem tej części pracy jest opracowanie i przedstawienie kart diagnozujących problemy obszarów zdegradowanych według jednolitej metodyki dla każdego miasta. Karta ta obejmuje tematykę obszarów zdegradowanych ujętą w czterech kategoriach, tj. sferę gospodarczą, środowiskową, przestrzenno-funkcjonalną i techniczną wraz ze

wskazaniem konkretnej formy metabolizmu miasta, której funkcjonowanie jest zaburzone. Jednolita metodyka badania zastosowana w przypadku każdego z miast upoważnia do usystematyzowania ustaleń badawczych i sformułowania wniosków. Zostały one w sposób nie budzący zastrzeżeń przedstawione w ostatniej części rozdziału.

Również schematyczny układ ma kolejny rozdział, tj. piąty (5), pt. Ocena projektów rewitalizacyjnych w kontekście realizacji cyrkularnych strategii. Ocenę tę przeprowadzono odrębnie dla każdego miasta i przedstawiono jej wyniki w kolejnych podrozdziałach, z których każdy dotyczył innego spośród badanych miast. Podstawą oceny była jednak sfera deklaracyjna, wynikająca z treści opisu projektów (były to efekty zakładane), a nie faktograficzna, polegająca na zidentyfikowaniu realnych efektów realizacji projektów rewitalizacyjnych. Autorka nadmienia, że *„Oceny dokonano (...) na podstawie oceny treści dokumentu stanowiącego podstawę prowadzenia rewitalizacji oraz informacji pozyskanych podczas wywiadu z osobą reprezentującą miasto Hajnówka, wskazując stopień, w jakim zaplanowane projekty mogą realizować cyrkularne strategie”* (s. 187). Z tego wynika, że w trakcie wywiadu ustalono, czy i w jakim stopniu możliwe jest zastosowanie cyrkularnych strategii, ale nie ustalono, czy i w jakim zakresie osiągnięto zakładane efekty projektów. Ten aspekt mógłby podnieść aplikacyjny walor badań. Podsumowaniem tej części badań jest grupowanie analizowanych projektów ze względu na stopień realizacji zasad stanowiących podstawy tworzenia cyrkularnych strategii, a także ich zhierarchizowanie w obrębie danych grup. Pomimo określonej we Wprowadzeniu procedury tego grupowania i zastosowania skali liczbowej w analizie projektów nie jest jednoznacznie oczywiste, dlaczego poszczególne projekty zaklasyfikowane zostały do wskazanych grup, np. do grupy *„projektów realizujących zasadę polegającą na bardziej intensywnym korzystaniu z zasobów zgromadzonych w mieście”* zaliczono m.in. projekty zaplanowane w Rumii, które opisano jako: *„projekty polegające na wprowadzeniu nowych elementów infrastruktury komunikacyjnej w obszarach zabudowy, co umożliwi zwiększenie dostępności i bezpieczeństwa obszarów miasta, przy jednoczesnym wprowadzeniu zieleni i urządzeń rekreacji, co pozwoli na zwiększenie intensywności korzystania z nich”* (s. 218). Natomiast projekty zaplanowane w Zabrzu, o bardzo podobnej charakterystyce: cyt. *„projekty polegające na poprawie infrastruktury komunikacyjnej pozwalającej na zwiększenie dostępności tego obszaru miasta, poprawie układu funkcjonalno-przestrzennego, przy jednoczesnym zagospodarowaniu przestrzeni publicznych co pozwoli na zwiększenie intensywności korzystania z nich, poprawa warunków prowadzenia inicjatyw gospodarczych na obszarze, co oddziaływać może na obszary sąsiednie ”* (s. 220) przyporządkowano do

grupy projektów pozwalających „na dłuższe zachowanie jakości produktu lub jego poprawę po okresie przydatności” (s. 219). W celu ułatwienia zrozumienia logiki, którą kierowała się Autorka warto byłoby przywołać w prezentacji grupowania projektów (s. 216-222) ich oznaczenia zastosowane w tabelach 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25 i 27, tak, aby oczywiste było, jakie projekty zaplanowane w poszczególnych miastach zaklasyfikowano do poszczególnych grup. Ciekawym dopełnieniem tego rozdziału mogłoby być wskazanie miasta będącego przykładem dobrej praktyki ze względu na możliwość wdrożenia zasad gospodarki cyrkularnej w procesie rewitalizacji.

Rozdział szósty (6) – to kluczowa część rozprawy, w której przedstawiono wyniki badań ankietowych na temat postrzegania rewitalizacji jako procesu, w ramach którego możliwe jest wdrażanie cyrkularnych strategii, a następnie zaproponowano sposób wyznaczenia Indeksu Cyrkularności Rewitalizacji. Część dotycząca wyników badań ankietowych stanowi ciekawy kontekst badawczy, istotnie wzbogacający wyniki badań uzyskane na podstawie analiz dokumentów i wywiadów. Omówiony zakres badań jest ściśle związany z realizacją celów pracy, a ukierunkowanie analizy pozyskanych danych potwierdza celowość zastosowania tej techniki. Uzyskane rezultaty badawcze wskazały pewne prawidłowości i dały podstawy do przyjęcia założeń leżących u podstaw konstrukcji Indeksu Cyrkularności Rewitalizacji. Bardzo dobrym wprowadzeniem do opracowania tego Indeksu są podrozdziały 6.2.1 i 6.2.2, w których omówiono istotę i różne podejścia do pomiaru wdrażania ekonomii cyrkularnej, ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów stanowiących podstawy realizacji polityki europejskiej i polityk lokalnych oraz regionalnych odnoszących się do rewitalizacji miast. Uporządkowane zestawienie sposobów pomiaru, wraz ze wskazaniem istoty problemu i źródeł danych zawiera tabela 29, przy czym w kolumnie zatytułowanej „wskaźnik” nie są prezentowane wskaźniki, lecz pewne kategorie czy aspekty gospodarki obiegu zamkniętego podlegające monitorowaniu. W dalszej części rozdziału przedstawiono skategoryzowany wykaz wskaźników oceny wdrażania gospodarki obiegu zamkniętego zawarty w jednym z cytowanych w pracy Raportów OECD (2020). Uważam, że ten wykaz mógłby być ujęty w formie tabelarycznej, co poprawiłoby jego przejrzystość, natomiast dyskusja nad trafnością tegoż wykazu, przyporządkowaniu określonych wskaźników do poszczególnych grup, a przede wszystkim nad możliwością i zasadnością ich zastosowania w ocenie cyrkularności procesów rewitalizacji polskich miast powinna być pogłębiona. Niemniej, biorąc pod uwagę wymogi, ale i realia procesów rewitalizacji w Polsce, Doktorantka zaproponowała tok postępowania w badaniu cyrkularności rewitalizacji polskich miast, którego zwięźceniem jest autorska propozycja Indeksu

Cyркуlarności Rewitalizacji. Na pozytywną ocenę zasługuje fakt uwzględnienia w tym procesie trzech etapów procesu rewitalizacji, tj. jej 1) planowanie, 2) przygotowanie i prowadzenie oraz 3) rezultaty. Takie podejście jest słuszne, gdyż obejmuje całokształt procesu rewitalizacji. Biorąc pod uwagę zasygnalizowane przez Doktorantkę bariery i ograniczenia w pozyskiwaniu danych ilościowych niezbędnych do obliczenia Indeksu, zwracam uwagę, że większość zmiennych włączonych do obliczenia Indeksu ma charakter miar bezwzględnych. Trudno zatem stwierdzić, jaka wartość liczbową danej miary jest oczekiwana czy jaka odzwierciedla najkorzystniejszą sytuację. Tym samym sugeruję rozważenie modyfikacji listy wskaźników (tabela 30) przekształcając wartości bezwzględne w miary względne, które są zdecydowanie bardziej korzystne w ocenach porównawczych – zarówno między różnymi jednostkami, jak i zmian rejestrowanych w czasie. Przyjęty przez Doktorantkę sposób wyznaczenia Indeksu umożliwił dwuwymiarową ocenę wdrażania rozwiązań ekonomii cyrkularnej w procesach rewitalizacji, tzn. opracowano ranking badanych miast pod tym względem, jak też strukturę dziedzinową ich wdrażania w każdym z miast. Nie jest jednak oczywiste, dlaczego w części finalnej badań – wyznaczeniu tej miary nie zostały uwzględnione dwa z badanych miast, tj. Rumia i Zabrze.

Oceniając pełny tok postępowania badawczego uważam, że przeprowadzone badania są poprawne i dostosowane do postawionych we Wprowadzeniu założeń oraz celów i pytań badawczych. Uzyskane wyniki zostały wnikliwie i precyzyjnie omówione, przy czym brakuje ich zsyntetyzowania i odniesienia do koncepcji, teorii omawianych w teoretycznej części rozprawy. Warto byłoby w podsumowaniu rozdziału lub podrozdziałów, przeprowadzić dyskusję nad ustaleniami badawczymi w kontekście dotychczasowego dorobku naukowego z tego zakresu.

Kończącą częścią pracy jest *Zakończenie*. W jego ramach zostały wyartykułowane konkretne ustalenia badawcze, poparte wynikami badań w odniesieniu do każdego z celów badawczych. Stanowią one dużą wartość poznawczą i metodyczną, a także aplikacyjną – co zostało potwierdzone sformułowaniem pięciu zasadnych i przekonująco uargumentowanych rekomendacji. Przeprowadzone badania i sformułowane na ich podstawie wnioski oraz rekomendacje dowodzą, że Doktorantka posiada cechy odpowiedzialnej, świadomej i ukształtowanej badaczki.

Konkludując tę część recenzji stwierdzam, że praca doktorska jest zgodna z tematem, a zakres treści odpowiada przyjętym celom i pytaniom badawczym. W ogólnej ocenie, poza zastrzeżeniami i polemikami wskazanymi w recenzji, uznaję, że poziom merytoryczny całej dysertacji jest bardzo dobry i spełnia wymagania stawiane pracom na stopień naukowy

doktora. Przeprowadzone rozważania, analizy i pogłębione badania wynikają z przyjętych założeń i zastosowanych metod badania. Cele rozprawy zostały osiągnięte, a na pytania badawcze wskazano odpowiedzi. Jednoznacznie wyartykułowane zostały one w Zakończeniu pracy. Przedstawione w recenzji uwagi mają charakter postulatyczny i stanowią wskazówki dla doskonalenia warsztatu naukowego Doktorantki.

4. Ocena formalnej i językowej strony rozprawy doktorskiej

Praca pod względem formalnym przygotowana została poprawnie, a występujące w tym zakresie niedociągnięcia nie wpływają na obniżenie jej poziomu merytorycznego.

Struktura pracy jest logiczna, obejmuje elementy nienumerowane (*Wprowadzenie, Zakończenie, Spisy (rysunków, tabel, wykresów, fotografii, Bibliografia, dokumentów i raportów)*) oraz numerowane rozdziały i podrozdziały, a także załączniki. Przyjęte zasady konstrukcji pracy są właściwe i konsekwentnie stosowane. Układ treści jest zrozumiały, przez co stanowi walor pracy. Pozytywnie oceniam redakcję techniczną opracowania oraz zamieszczenie w odrębnej jego części załączników, zawierających szczegółowe informacje pozyskiwane i analizowane w procedurze badawczej. Jest to kompleksowe ujęcie prezentacji danych wejściowych i wyjściowych, stanowiące bardzo dobry punkt odniesienia do syntetycznych interpretacji wyników badań przedstawionych w rozdziałach merytorycznych. Zakres informacji zamieszczonych w załącznikach jest odpowiedni do weryfikacji twierdzeń zawartych w treści rozprawy. Ponadto, dane zostały przygotowane w czytelnym formacie, zgodnym z obowiązującymi standardami publikacyjnymi i uwiarygadniają ustalenia badawcze.

Pracę cechuje również poprawność i staranność redakcji wszystkich obiektów graficznych i ilustracyjnych. Jednakże, uważam, że w przypadku wykresów 1, 2 i 10, zastosowano niewłaściwe określenie, ponieważ żaden z nich nie posiada cech charakteryzujących wykresy, tj. układu współrzędnych i prezentowanych danych liczbowych i należałoby je nazwać schematami (rycinami).

Przypisy, jak również odniesienia do nich, zredagowane i sformatowane zostały właściwie, z wyłączeniem rozdziału 2, w przypadku którego nie wykazano znaczącej liczby odniesień do prac źródłowych, o czym napisałam szczegółowo w poprzednim punkcie recenzji. W przypadku odniesień do aktów prawnych oraz dokumentów źródłowych sporadycznie nie wskazano numerów konkretnych rozdziałów, artykułów czy punktów. Incydentalnym błędem jest także brak podania dat pobrania materiałów źródłowych ze stron internetowych np. fot. 5, rysunek 4. Pewien stopień niekonsekwencji pojawił się w wykazie

źródeł, gdyż pomimo wyodrębnienia sekcji *Spis dokumentów i raportów*, część z tego typu materiałów zamieszczono w Bibliografii, np. pozycje nr 74, 177, 197, 244–251.

Pracę wyróżnia poprawność językowa, gdyż mankamentów językowych, interpunkcyjnych oraz w zakresie redakcji jest niewiele. Zdarzają się błędy literowe np. *ewaluują* zamiast *ewoluują* (s. 65), *Zabze* zamiast *Zabrze* (tabela 11, s. 172-173), składniowe np. „*Procesy urbanizacji, przyczyniając się do nie tylko do ograniczania...*” (s. 61), „*Pierwszym etapem przygotowania dokumentu stanowiącego podstawę prowadzenia rewitalizacji jest z nich jest określenie granic obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji w formie uchwały przyjętej przez radę gminy, co wynika wprost z art. 8 ust. 1 ustawy.*” (s. 91), „*Te problemy te dotyczą...*” (s. 272)”. Dość częstym błędem są powtórzenia, np. „*Wskaźniki wykorzystywane w monitorowaniu rewitalizacji dotyczą (...) efektów poprawy sytuacji społecznej, gdzie poprawa w sferze środowiskowej ma poprawę sytuacji społecznej wspierać*” (s. 9), *Prowadzący tu działalność przedsiębiorcy skupiają się na prowadzeniu....* (s. 122), „*których transport do spalarni wymaga transportu*” (s. 149), „*Grupa respondentów oceniających tę grupę działań...*” (ta fraza jest powtórzona 11 razy na stronach 232-241) Wskazane przykłady są jednak nieliczne i nie wypaczają sensu wypowiedzi. Doktorantka posługuje się językiem naukowym w stopniu dobrym, właściwie stosuje terminologię z zakresu nauk społecznych, w tym z zakresu ekonomii i finansów oraz geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej, architektury i urbanistyki, z których czerpie w ramach prowadzonych analiz. Umiejętność narracyjna świadczy o opanowaniu przez Doktorantkę warsztatu pisarskiego oraz dobrej znajomości i wyczuciu podjętej problematyki. Niemniej jednak, termin „cyrkularny” jest w pracy nagminnie stosowany, zbyt często i wydaje się, że w niektórych przypadkach także w niewłaściwym kontekście. Określenie *cyrkularny* użyte jest w pracy (w różnych formach) ponad 460 razy, czyli przeciętnie ponad 10 razy na stronę. Jednak to nie zbyt duża częstość pojawiania się tego określenia (co skutkuje niezręcznymi powtórzeniami), a jego zastosowanie w niezrozumiałych frazach wskazuje potrzebę starannej korekty tekstu w tym zakresie. Potwierdzeniem – w mojej opinii – nadmiernej częstości zastosowania konstrukcji pojęciowej z użyciem tego określenia są wprowadzone pojęcia: *cyrkularna transformacja* (s. 18), *cyrkularna przedsiębiorczość* (s. 121), *cyrkularne wdrożenia* (s.129), *cyrkularne systemy* (s.58, 64), *cyrkularna nawierzchnia jezdni i chodnika* (s. 128), *cyrkularna strategia* (s. 132, 141), *cyrkularna ścieżka rozwoju* (s. 147), *cyrkularna luka* (s. 248), *cyrkularne modele rozwoju* (s. 111), *cyrkularne dzielnice* (s. 112), *cyrkularne budynki* (s. 117), *cyrkularne pawilony* (s. 126), *cyrkularne inicjatywy* (s. 129), *cyrkularne miejsca pracy* (s. 139), *sieci*

cyrkularnych powiązań (s. 201), cyrkularne eko-innowacje (s. 226) i inne. Jeśli przyjąć, że cyrkularny oznacza: pozostający w obiegu zamkniętym, to w niektórych zbitkach pojęciowych to określenie nie jest poprawnie zastosowane i stanowiąc niejako „słowo klucz” powoduje błędy znaczeniowe (logiczno-językowe).

Reasumując: recenzowana praca doktorska pod względem formalnym jest kompletna i logicznie skomponowana, spójna merytorycznie dlatego w pełni odpowiada wymogom stawianym tego typu pracom. Jej walorem jest czytelność i przejrzystość układu treści, autorskie zestawienia tabelaryczne i inne materiały ilustracyjne, które służą wizualizacji, uwiarygodnieniu oraz syntezie wyników badania. Przedstawione przykłady uchybień nie obniżają wartości rozprawy, a jedynie wskazują potrzebę poddania tekstu adjustacji przed ewentualną jego publikacją w innej formie.

5. Konkluzja i wniosek końcowy

Recenzowana praca spełnia warunki stawiane pracom na stopień naukowy doktora, tzn., że prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie ekonomia i finanse oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a także przedmiotem tej rozprawy jest oryginalne rozwiązanie problemu badawczego. Recenzowana praca może być przydatna do dalszych badań - pogłębiających, systematyzujących i syntetyzujących walory poznawcze, metodyczne i aplikacyjne dotyczące podjętego problemu badawczego. Przedstawione w recenzji uwagi nie podważają merytorycznej wartości pracy, ani jej wyników, mogą jedynie zachęcić do podjęcia polemiki naukowej.

Podsumowując, stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia warunki określone w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz.U. 2022 r., poz. 574, z późn. zm.) i wnioskuję o dopuszczenie mgr Małgorzaty Grodzickiej-Kowalczyk do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Edyta Jastrzębska-Stefaniak

